

Analysis of the myths of creation and fertility related to palms in southern Iran (Base on Jahrom's beliefs)

Fatemeh Taslim Jahromi¹

Received: 5/2/2021

Accepted: 8/2/2022

Abstract

The palm tree in its mythical nature is one of the Mesopotamian and Elamite vegetable gods, whose traces of its alien nature in human incarnation and its transformation have been left in the beliefs and customs of the people of southern Iran in relation to the myths of creation and fertility. The mythical history of the date palm in terms of anthropology is similar to most of the traditions and popular beliefs of the people of the south, and has led to beliefs such as the creation of the palm from human palm and knowing the palm tree as a companion in the south. The sanctity of the palm and beliefs such as that the palm has organs and conditions like human beings and rituals such as marriage, the dramatic threat and sacrifice of the palm, etc. are rooted in the myths of birth and fertility. The process of characterization of the people of the South from the palm tree in terms of the cycle of death and life and resurrection to the goddess of fertility, complement each other and express the perception of the cosmic position of the female force in the universe. This article is a descriptive-analytical field and library study to analyze the myths related to creation and fertility in the folk beliefs of the people of the south about the date palm based on the people of Jahrom and its mythological elements in customs and beliefs such as: birth and sanctity of palms. It has shown fertility, love, madness, death and the coffin of the palm tree.

Keywords: *folk beliefs about palm trees, The myth of fertility and palm trees, Mythology of creation and palm tree, Folk beliefs of Jahrom people.*

¹ Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Jahrom University, Jahrom, Iran taslim@jahromu.ac.ir ORCID ID:0000000280209538

Extended Abstract

1- Introduction

The rituals of each nation are formed based on their beliefs and mythological beliefs. These rituals are one of the most important manifestations of social identity and show the way each people views their lives. Palm has a prominent role in mythology and religions. This tree also has many spiritual connections with the lives of the people of the south of Iran and is woven into their culture and is related to rituals, traditions and folk beliefs in these regions. Date trees and palm trees have been so important in the south of Iran that they are mentioned in the names of many cities and settlements, ports and islands, such as: Nakhle Taqi, Nakhle Izadi, Nakhle Ibrahim, Nakhle Nakhda etc. In Jahrom city, there is a mountain gorge called Tang Reza Khorma and a spring called Ab Nakhlo or Ab-e Tarok. Therefore, most of the popular beliefs of the people of southern Iran about the palm tree are similar or slightly different.

Due to the scope of the research, this research relies on the customs and folk beliefs of the people of Jahrom city in southern Fars, which have many religious and religious commonalities, probably due to being located between the southeast and southwest of Iran, with the folk beliefs of the south of the country, including Fars, Hormozgan, Kerman, Bushehr, Khuzestan and Sistan and Baluchestan. Also, this city has been called "Palm Forest" since the Safavid era by the tourists and travelers from the past (Taverniyeh, 1358: 671-673).

Research Question(s)

- 1- How are the mythological elements related to palm and dates reflected in the beliefs and customs of the southern folk?
- 2- Are the beliefs and rituals related to the palm in the folk culture of the southern people compatible with the myths of creation, fertility and rebirth of plant gods?
- 3- What common mythological elements about the palm tree as a vegetable deity are there in the beliefs, customs and traditions of the southern folk?

2. Literature Review

Mythology of human creation and fertility

The creation and especially the creation of humans and gods, beings

created from humans and gods and how it is, has a lot of diversity among the myths of different nations of the world. Frazer considers almost all religions as "fertility rituals" that are focused on the same cyclical story of birth and death (Fraser, 2006: 7).

One of the methods of human creation in mythology is the emergence of humans from trees or plants. The creation of plants and creatures from the remains of holy beings and gods is also seen in mythology. In the mythology of Mithraism, when the blood of the sacred cow is poured on the ground, grain grows and life begins (Khosravi, 2003: 94). The annual rituals of death and rebirth of the vegetable god are the central point of ancient cultures in connection with the mythology of creation. These rituals are the focus of tragic romances about the goddess of fertility or her human successor and the martyred hero-god who was her wife.

These traditions have an inseparable connection with topics such as: the circulation of time, the sequence of the calendar, and at the center of this belief, the belief in the repeatability of the death and birth of nature, which is one of the first human thoughts.

2.1. Myths of creation and fertility related to the palm tree in the beliefs and folk customs of the southern people

2.1.1. The sanctity of the palm

According to the people of Iran's date-growing areas, the palm tree is from a child's cradle to a coffin, and all the parts of the tree have been used in people's lives in the past. This valuing has found religious and spiritual aspects in rituals, beliefs and local customs and of course in connection with the sky and has been expressed in religious texts.

In Jahrom, fresh and green leaves and branches of the palm tree are not set on fire until they are dry, and they believe that they have life and feelings as long as these leaves and branches are fresh and green. Therefore, burning or cutting down a green palm tree is bad or ominous, and the person who cuts down a palm tree should plant another palm tree, make a sacrifice, or give alms in order to remove evil from him (Qazli, 1394: 176). The use of halva and dates in the funeral ceremony is also on the occasion of the food offered to the souls of the departed, there is a sequence of human plants. Since dates are the product of an evergreen tree like the palm, it was considered a symbol of resurrection and an invigorating food. According to these beliefs, date fruits gave strength to the departed soul to walk the long way to the valley of the dead.

2.1.2. The human embodiment of the palm tree

In the mythologies and popular beliefs of the people of the south, the palm tree is considered to be like a human being in many ways, such as: having organs and vital organs such as humans, male and female, having a brain, type of fertility, uprightness, etc. Southern people also believe that the fibers inside the palm are like human veins and nerves. If the head of the palm tree is damaged, like a human being, either in moving or otherwise, the palm tree will dry up and die. Because in the head of the palm tree there is a brain or a local expression, *kach*, which is like the brain of a person, and if water passes through the head of the palm tree, the death of the tree is certain, or if a needle is inserted into the head of the palm tree, the palm tree will die. Many of these beliefs are also consistent with reality, and for example, a palm tree drowns and dies like a person in water. In the south, the palm tree is bipedal and its fertility is considered to be the same as that of a man and a woman, and the unit of counting a palm tree, like a human, is a person. Like humans, the palm tree matures at the age of sixteen, that is, it bears fruit, and its maximum lifespan is 120 years, just like humans.

The anthropomorphism of the palm is not limited to its external features, and in the oral culture of the South, many terms and allusions derived from the parts and states of the palm are used to express human states and situations. Only in Jahrami dialect, there are more than 46 ironies and proverbs using the palm and its parts and moods to express the state of a person.

2.1.3. The creation of the palm tree from the waste of Adam

In the beliefs of the people of the south, the palm tree is from *nakhale*, that is, the remains of humans at the beginning of creation, and they believe that the words palm and *nakhale* are from the same root (Qazli, 1394: 170). This belief, in addition to being consistent with the Mesopotamian beliefs about the palm tree, is a continuation of the mythic belief of the anthropomorphism of the palm tree in the south, that is, the palm tree is created from the mud and soil of the human body, and as a result, it has human value and credibility. In Islamic traditions, it is said that the palm tree is made from the remains of human mud, and since the palm tree resembles a human being, it is the aunt of the human being. Apart from the metaphorical aspect of equating the human race with the palm tree, this narrative also brings the femininity of this tree to ancient Semitic myths and beliefs.

2.1.4. Palm, women and fertility

One of the beliefs related to the field of fertility in the south is the belief in falling in love and marrying palm trees, which is part of the myth of the anthropomorphism and female gender of the palm tree. In the belief of southern people, palm trees in love must be connected, otherwise they will not be fertile. In legends and religious traditions, it is said that when Maryam (A.S.) became impatient with the pain of giving birth, she took refuge in a palm tree. The connection between fertility and palm can be seen in other rituals in the south, such as placing palm as a dowry for women, eating palm parts for male and female fertility, and believing in planting palm fronds in the direction of Qibla. Due to the sanctity of the date palm as a symbol of fertility since ancient times, the pollination of dates had the importance of performing religious ceremonies. Even today, in some parts of the south, prayers and sometimes special songs are sung before pollination. In folk medicine and folk beliefs of southern people, eating some components and palm products is considered effective in strengthening the sexual powers and fertility of men and women. The Assyrians depicted the universal tree in the form of a palm tree, and since they artificially pollinated palm trees, it was accepted as a symbol of pregnancy and fertility (Garry, 2005: 464).

2.1.5. woman and Palm wedding

The interpretation of conquering and marrying the palm tree and, accordingly, the ritual of threatening the palm tree in the south is also related to the mythology of creation and fertility, women, and of course, the anthropomorphism of the palm tree. As a deity, the palm tree can not bear fruit and, in the local sense, it can be angry. In the belief of southern palm farmers, if a palm tree is upset with its owner, it will get angry and may not bear fruit for a year or more. Women in Jahrom used to reconcile for a palm tree that was angry or small and had not yet borne fruit during a ritual, wedding or celebration. Also, palm is used in the marriage ritual in southern Iran as a dowry for a woman.

2.1.6. crazy palm

In the belief of the ancient man, the tree's head is facing up and the sky, and it represents its connection with the heavenly forces. If the head, branches, and fruits of the tree were down to the ground or the tree was bent, this state was considered the act of a demon and the tree was considered mad and insane, i.e. possessed by demons. The people of Jahrom believed that if the head of a palm tree bends down for no reason, that palm tree is crazy and in the local term *genā* (*genā*) and

mortal. In this case, the head of the palm bends down so much that it is separated from the trunk. The people of this region believed that this palm disease has no prevention or treatment.

2.1.7. Palm Sacrifice and Rebirth

The palm tree was the symbol of the god Dumuz or Tammuz, one of the martyr gods of Mesopotamia. Palm coffin burial and palm sacrifice are seen in various forms in southern mourning rituals. One of them is the symbolic burial of the bodies of the martyrs of Karbala, in which palm and its parts are used. In the 13th evening of Muharram, the people of Jahrom perform the symbolic burial ceremony of the martyrs of Karbala by chanting laments and beating their chests and wearing Arabic clothes. They are called Bani Asad tribe.

3. Methodology

This article, in a descriptive-analytical way, examines and analyzes the presence of the palm tree in the folk beliefs and customs of the south and Jahrom city from the point of view of creation and fertility myths. In this way, it first recounts the myths of fertility and creation and plant gods and analyzes the belief or customs related to it in the south as an example. It also tries to explain the connection or at least the similarities between myths and rituals related to fertility, creation and rebirth and recurring themes and patterns formed based on the beliefs and folk customs of southern Iran with the palm axis. Based on this, the common themes and themes, which we will express and analyze in the rest of the article, the pattern of the story of the palm tree as a divine plant in the beliefs and customs of the southern people can be introduced.

4. Results

The annual rituals of the death and rebirth of the plant god are the central point of ancient cultures in connection with creation myths, and the myths of different nations emphasize that man was born from a tree. In the eyes of palm-growing communities, the palm tree is a symbol of the tree of life, that is, a symbol of life and existence.

The palm tree is one of the trees that, although it was not native to Iran, has a presence in Iranian civilization for thousands of years and is considered sacred due to its various functions and mythological beliefs. In the south of Iran, they believe that the palm tree was created from human waste, which goes back to the mythological belief of the creation of life from the tree of life and the relationship between the tree and the

sky. As a spiritual and sacred symbol, the palm tree evokes the mythological conscience of man in connection with God.

In its mythological nature, the palm tree is one of the Mesopotamian plant deities, and signs of its divine nature have been left in its human and transformed incarnation, in the beliefs and customs of the people of the south in various forms and completely related to the myths of creation and fertility. The fruitfulness of the beliefs and rituals related to the palm tree has caused the continuation of these beliefs and rituals for several thousand years in the south. In the beliefs and customs of the southern people, the palm tree is known more for the female gender and its special customs, and its range of self-care is from the myth of creation and fertility and its manifestations in the myth of plant gods, the process of childbirth and rebirth, or spiritual properties in order to maintain fertility, life and continuity. Their ritual continues in the form of the sacred philosophy of survival.

Since the palm tree is thought of as a human being, people have considered it to have qualities such as anger and going crazy, and rituals such as threatening the palm tree and making the palm tree a bride have been considered, which are related to the myths of creation, fertility and blessing.

On the other hand, according to the story of the mythical god Tammuz in ancient mourning, the palm tree, which became the symbol of the god and later, the king, was sacrificed for blessing, fertility and resurrection of nature. In more recent times, this tree was later used in religious mourning as coffin palm or mourning palm. In the popular belief of the southern people, the crazy palm also dies if it is not treated. The process of personification of the people of the south is complementary to each other in terms of the cycle of life and death, from the plant god and martyr to the goddess of fertility and life in the presence of the palm tree, and in terms of quality.

References

- Abu Nasri Heravi, Qasim Ibn Yusuf, (1977), *Irshad al-Zara'a*. By the efforts of Mohammad Moshiri. Tehran: Amirkabir.
- Ibn Abi al-Khair, Shahmardan, (1986), *Nozhat Namehe Alaei*, Correction of Jahanpour culture. Tehran: Institute of Cultural Studies and Research.
- Ibn Sina, Abu Ali, (2006), *treatise on the truth and quality of the chain of beings*. With introduction and notes by Musa Amid. Hamedan: Association of Cultural Works and Honors and Bu Ali University of Hamedan.

- Asfarangi, Seifuddin, (2017), *Seif Asfarangi Divan*, edited by Farzad Jafari, Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Eliadeh, Mircha, (1993), *Treatise on the History of Religions*, translated by Jalal Sattari, Tehran: Soroush.
- Oshidari, Jahangir, (1992), *Mazdisna Encyclopedia, Explanatory Dictionary of Zoroastrianism*, Tehran: Markaz.
- Blokbashi, Ali, (2001), *Palmistry: An allegorical representation of the immortality of martyrs' lives*, Tehran: Cultural Research Office.
- Bahar, Mehrdad (2008), *from myth to history*. Tehran: Cheshmeh.
- Partovi Amoli, Mehdi, *Historical roots of the story of proverbs*, vol. 2, Tehran: Sanaei.
- Tavaratani, Nahoku, (2006), "Theatrical Threat Threat, Reproductive Ritual", *People's Culture*, vols. 19 and 20, p. 5, pp. 214-220.
- Tavernier, Jean-Baptiste (1979), *Tavernier Travelogue*, translated by Abu Trab Nouri, edited by Hamid Shirvani, Tehran: Sanai; Confirmation of Isfahan.
- Taslim Jahromi, Fatemeh (2020), "The place of palm in Jahrom's folk lyrical poems", *Studies of Lyrical Language and Literature*, Vol. 35, pp. 9-22.
- Taqi al-Din Kashi, Mohammad Ibn Ali, (2005), *Summary of Poems and Zabda al-Afkar (Kashan ward)*, Tehran: Written Heritage Research Center.
- Janbollahi, Mohammad Saeed, (1993), "The role of palm in the life of Baluch", *Geographical Research*, No. 31, pp. 69-102.
- Jamshidi Goharrizi, Mahdieh, (2010), "Palm and palm management in Yazd province", *Journal of Knowledge*, Vol. 151, p. 46.
- Habish Taflisi, Abolfazl, (1994), *The Interpretation of Ibn Nasirin's Dream*, Qom: Nemuneh.
- Haghi, Maryam, (2018), "Threat and guarantee of drama in folklore mirrors", *Culture and Popular Literature*, Vol. 23, No. 6, pp. 61-82.
- Khaghani Shervani, Afzal-ud-Din Badil, (2003), *Khaghani Shervani's Divan*, edited by Zia-ud-Din Sajjadi, Ch 7, Tehran: Zavar.
- Khaki, Mohammad Reza; Ghaedi, Siavash, (2014), "The morphology of palmistry; Symbolic display of the immortality of myths ", scene, p. 97, p.
- Dadgi, Farnbagh, (2011), *Bandeshan*. Reporter Mehrdad Bahar, Tehran: Toos.
- Dehkhoda, Ali Akbar. (1958), *Dictionary*, Tehran: Dehkhoda Publishing Institute.

- Zabihi, Rahman, (2017), "Popular vegetable beliefs and mirrors in Alaei's journal", *Popular Culture and Literature*, vol. 18, p. 5, pp. 29-46.
- Zolfaghari, Hassan; Shiri, Ali Akbar, (2016), *The Culture of Folk Beliefs of the Iranian People*, Ch III, Tehran: Cheshmeh.
- Rashid al-Din Fazlullah Hamedani, (1989), *Works and Revival*, by Manouchehr Sotoudeh and Iraj Afshar, Tehran: Institute of Studies of McGill Islamic University in collaboration with the University of Tehran.
- Zarezadeh, Fahima; Rahbarnia, Zahra, (2009), "Joint Interactions between Creators and the Audience of the Palm of Mourning", *Bi-Quarterly Journal of Islamic Art Studies*, Vol.
- Zakaria Qazvini, Muhammad ibn Mahmud, (n.d.). *Wonders of Creatures and Strangers of Creatures*, edited by Nasrullah Saboohi. Tehran: Naser Khosrow Library.
- Zomordi, Homeira, (2008), *Symbols and Analytical Codes of Plants*, Tehran: Zovar.
- Sajestani, Abu Hatem Sahl Ibn Muhammad, (1981), *Nakhla*, researcher: Hatem Saleh Zamen, Beirut: Dar al-Basair al-Islamiya.
- Serlo, Juan Eduardo, (2010), *Culture of Symbols*, translated by Mehrangiz Ouhadi, Tehran: Dastan.
- Saadi, Mosleh al-Din, (2000), *Saadi's generalities*, corrected by Mohammad Ali Foroughi, Ch 6, Tehran: Tolo.
- Salami, Abdolnabi, (2003), "Dates in the culture of the people of Khesht and Delvar", special issue of dialectology of the Academy of Persian Language and Literature, No. 1, pp. 75-53.
- _____, (2004) "Dates in the culture of the people of Kerman", special issue of dialectology of the Academy of Persian Language and Literature, No. 2, pp. 37-53.
- Sanai, Majdood Ibn Adam, (1962), *Divan of Hakim Sanai*, by Mohammad Taghi Modarres Razavi, Tehran: Ibn Sina Library.
- Seyed Alizadeh, Ahmad; Saghafi, Zohreh, (2009), "Palm Growing", *Kayhan Farhangi*, pp. 278 and 279, pp. 46-47.
- Salehi, Bahman, (1993), *Tree, Global Symbol*, Bachelor Thesis in Visual Communication, University of Tehran, Faculty of Fine Arts.
- Taybi, Amin, (2002), "Palm", *Management in Islam*, Vol. 1, pp. 34-42.
- Zabeti Jahromi, Ahmad, (2010), *Research in Cognition of Iranian Art*, Tehran: Ney Publishing.
- Ziaei, Mohammad Rafi, (2006), "Palm, date, date tree and what they make of it", *Farhang-e Mardom*, No. 17, pp. 31-52.

- Attar, Farid al-Din, (2005), *Al-Tair region*, edited by Mohammad Reza Shafiee-Kadkani, second edition, Tehran: Sokhan.
- Ghaninejad, Afsaneh, (2000), "It is a myth and a charm", *Book of the Month of Art and Myth*, vols. 27 and 28, p. 46.
- Farhadi, Morteza, (1993), "Sacred plants and trees in Iranian culture", *Ayandeh*, No. 4-6, pp. 320-329.
- Fraser, George James, (2017), *The Golden Branch*, translated by Kazem Firoozmand, Ch 10, Tehran: Agah.
- Qasempoor Moghadam, Hussein; Saeedi, Sohrab, (2019), "Analysis of the position of palm in oral literature and popular culture of the people of Minab", *Popular Culture and Literature*, No. 25, Year 7, pp. 105-126.
- Ghorbani Joybari, Kulthum (2019), "Ghorbani Nakhl; A ritual left over from the mirrors of Dumuz ", *Popular Culture and Literature*, No. 25, Year 7, pp. 180-205.
- Ghazli Jahromi, Iraj (2015), *Culture of customs of Jahrom city*, Ch I, Jahrom: Boniz.
- Karimonia, Minoo (2007), *Palm in Iranian Culture*, Tehran: Cultural Heritage Organization.
- Kia, Sadegh, (1975), "Khorrambon and related words in Jahromi Persian", *Journal of the Iranian Academy of Languages*, No. 1, p.93.
- Christensen, Arthur, (2010), *Examples of the first man and the first prince*. Translated by Jaleh Amoozgar and Taqi Tafazli. Tehran: Cheshmeh.
- Golpinarli, Abdolbaqi, (1994), *Prose and Explanation of Masnavi Sharif*, translation Translated by Towfiq Sobhani, Volume 5, Tehran: Publishing Organization of the Ministry of Islamic Guidance.
- Mobini, Mahtab; Shafei, Azadeh (2015), "The role of mythical and sacred plants in Sassanid art", *Jelveh Honar*, No. 14, pp. 45-65.
- Mansouri, Mehrzad, (2007), "Words and terms related to dates in the Khavaran", *Journal of Dialectology*, No. 6, pp. 184-194.
- Nasir al-Din Tusi, (1977), *Nasiri ethics*, corrected and revised by Mojtaba Minavi and Alireza Heydari, Tehran, Kharazmi.
- Nir Tabrizi, Mohammad Taghi, (1980), *Diwan Atashkadeh Hojjatoleslam Nir*, Ch II, Tabriz: Hatf Bookstore.
- Hedayat, Sadegh, (1977), *Nirangistan*, Tehran: Javidan.
- Hinels, John (2009), *Understanding Iranian Mythology*. Translated by Jaleh Amoozgar and Ahmad Tafzoli. Tehran: Cheshmeh.

فصلنامه

سال ۲۰، شماره ۸۱، پاییز ۱۴۰۲، ص ۴۵-۷۱

مقاله پژوهشی

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.20.81.45>

تحلیل اساطیر آفرینش و باروری در باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران درباره نخل (با تکیه بر شهرستان جهرم)

دکتر فاطمه تسلیم جهرمی*

پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۱۱/۱۹

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۱۷

چکیده

نخل در سرشت اساطیری خود یکی از ایزدان نباتی بین‌النهرینی و عیلامی است که نشانه‌هایی از ذات بغاۀ او در تجسد انسانی و دگرگون‌شده آن در باورها و آداب و رسوم مردم جنوب ایران در ارتباط با اساطیر آفرینش و باروری بر جای مانده است. سرگذشت اساطیری نخل به صورت انسان‌پنداری در بیشتر سنتها و باورهای عامیانه مردم جنوب به هم شباهت دارد و باعث شده است باورهایی چون آفرینش نخل از نخاله انسان و دانستن نخل به عنوان همدم در جنوب رواج داشته باشد. قداست نخل و باورهایی نظیر اینکه نخل اندام و احوالی چون انسان دارد و آیین‌هایی چون عروس کردن، تهدید نمایی و قربانی نخل و... در اسطوره‌های زایش و باروری ریشه دارد. فرایند شخصیت‌سازی مردم جنوب از نخل از نظر چرخه مرگ و حیات و رستاخیز تا الهه باروری، مکمل یکدیگر و بیانگر تلقی از جایگاه کیهانی نیروی مؤنث در نظام هستی است. این مقاله با بررسی میدانی و کتابخانه‌ای به روش توصیفی-تحلیلی به واکاوی اساطیر مربوط به آفرینش و باروری در باورهای عامیانه مردم جنوب درباره نخل با تکیه بر مردم جهرم پرداخته و عناصر اساطیری آن را در رسوم و باورهایی چون تولد و تقدس نخل، باروری، عاشقی، دیوانگی، مرگ و تابوت نخل نشان داده است.

کلیدواژه‌ها: باورهای عامیانه درباره نخل، اسطوره باروری و نخل، اساطیر آفرینش و درخت خرما، باورهای عامیانه مردم جهرم.

* استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه جهرم - نویسنده مسئول

taslim@jahromu.ac.ir

orcid: 0000000280209538

Copyright© 2024, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

مقدمه

آیین‌های هر قوم بر اساس اعتقادات و باورهای اسطوره‌ای آنان شکل می‌گیرد. این آیین‌ها از مهمترین نمادهای هویت اجتماعی، و نشان‌دهنده نگاه هر قوم به زندگی خود است. «بینش جوامع ابتدایی و تفسیر آنها از جهان به گونه اسطوره جلوه‌گر می‌شده است و اسطوره‌ها به گونه آیین‌ها و شعائر متبلور می‌شوند» (اسماعیل‌پور، ۱۳۹۳: ۱۴). باورها، آداب و رسوم عامیانه محمل مناسبی برای بازتاب اساطیر در دوران‌های مختلف است.

اغلب باستان‌شناسان معتقدند نخل حدود پنج تا هفت هزار سال پیش از بین‌النهرین و خوزستان به دیگر نقاط جهان رفته است (طیعی، ۱۳۸۱: ۳۵). به نظر می‌رسد واژه 'مُخ'، که نام دیگر نخل در مناطق جنوبی ایران است، نیز از واژگان دخیل از زبان عیلامی به اوستایی و پهلوی باشد، زیرا نخل، درخت بومی آسیای میانه و نژاد آریایی نیست، بلکه بومی سرزمین‌های گرم عیلام و بین‌النهرین بوده و از این درخت با صفت درخت آسوریک یعنی درخت سرزمین آشورستان یا سوریه و عراق یاد شده است.

از آنجا که نخل هر ماه صاحب برگ تازه‌ای می‌شده در مصر باستان، درخت تقویم بوده است. نخل در مصر، الگوی ستونها و یادآور درخت زندگی و تکیه‌گاه جهان نیز هست (شوالیه و گربران، ۱۳۸۷: ۴۰۱/۵ و ۴۰۲). نقوش نخل در ستونهای تخت جمشید نیز وجود دارد و نماد برکت به شمار می‌آمده است (به نقل از: بهار، ۱۳۸۶: ۳۳۵؛ ضابطی، ۱۳۸۹: ۳۴۳). این درخت در ادیان مختلف نیز نقشی کلیدی ایفا کرده است و بیشتر پیامبران اولوالعزم معجزه‌ای مرتبط با نخل داشته‌اند.

این درخت با زندگی مردم جنوب پیوند معنوی بسیاری دارد و در فرهنگ آنان تنیده شده و با آیین‌ها، سنتها و باورهای عامیانه در این مناطق مرتبط است. درخت خرما و نخل به اندازه‌ای در جنوب ایران اهمیت داشته که در نام بسیاری از شهرها و آبادیها، بندرها و جزایر آن، مثل نخل تقی، نخل ایزدی، نخل ابراهیم، نخل ناخدا و... نیز آمده است؛ از این رو بیشتر باورهای عامیانه مردم جنوب ایران درباره درخت نخل شبیه به هم است یا اندکی تفاوت دارد.

به دلیل گستردگی تحقیق، تکیه این پژوهش بر آداب و رسوم و باورهای عامیانه مردم شهرستان جهرم در جنوب فارس است که مشترکات فراوان اعتقادی و آیینی،

_____ تحلیل اساطیر آفرینش و باروری در باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران درباره نخل...

احتمالاً به دلیل قرارگرفتن در میان جنوب شرقی و جنوب غربی ایران با باورهای عامیانه جنوب کشور اعم از فارس، هرمزگان، کرمان، بوشهر، خوزستان و سیستان و بلوچستان، داراست. هم‌چنین این شهر از گذشته و از نظر جهانگردان و سیاحان از دوره صفویه به دلیل وسعت نخلستانها، «جنگل نخل» نامیده شده است (تاورنیه، ۱۳۵۸: ۶۷۳-۶۷۱). شهرت خرمای جهرم به اندازه‌ای بوده است که ضرب‌المثلی درباره خرمای این شهر در فرهنگ عامیانه مردم کرمان وجود دارد (سلامی، ۱۳۸۳: ۳۹). قدیمی‌ترین مقاله درباره واژگان مرتبط با خرما و نخل نیز در گویش جهرمی نوشته شده است (کیا، ۱۳۵۴: ۱).

روش تحقیق این مقاله توصیفی-تحلیلی است. برای این پژوهش نخست کتابهایی درباره تاریخ، اسطوره و مردم‌شناسی مطالعه شد؛ اما برای جمع‌آوری آداب، رسوم، اعتقادات و باورها و... درباره نخل در جهرم از روش مشاهده، تحقیق میدانی و توان اطلاعاتی نگارنده استفاده شده است که خود از گویشوران جنوب است. برای استفاده از باورها و رسوم عامیانه دیگر مناطق جنوب درباره نخل نیز از کتاب‌ها و مقالاتی استفاده شده که در این زمینه نوشته شده است. شیوه مقاله برای طرح و تحلیل پرسش‌های آن، ترکیبی از روش‌های ادوارد تایلور و پژوهشگرانی مانند فون‌هاون، آلفرد نات، اتو رانک، لرد رگن، پراپ، کمبل، پیرسون و کی‌مار است که با مطالعه سرگذشت چند پهلوان در روایات هندواروپایی، موضوعات و ویژگیهای مشترک تکرارشونده را در زندگی آنها طبقه‌بندی کرده‌اند (امیدسالار، ۱۳۹۱: ۳۴۶-۳۵۰). محققانی نظیر آیدنلو (۱۳۹۳)، قائمی (۱۳۹۲)، عصاریان و دیگران (۱۳۹۳) نیز از این الگو برای تحلیل اساطیر ایزدان گیاهی در متون و آداب و رسوم عامیانه استفاده کرده‌اند. از این الگو برای تحلیل اساطیری نخل نیز می‌توان بهره برد. با این توضیحات، عناصر اساطیری نخل و مصداقها و همانندیهای آنها در باورها و رسوم مردم جنوب، تحلیل می‌شود.

اهمیت و ضرورت تحقیق

نظم اعمال آیینی همان نظام‌مندی حاکم بر الگوی کهن است. آنچه در روند هر آیین برای فرد معتقد به نظام ذهنی و کهن‌الگویی حاکم بر آن رخ می‌دهد، تجربه اساطیری است. تجربه‌های اساطیری چونان آیینی نمایشی است که باید منظم تکرار شود (به نقل از: قائمی، ۱۳۹۲: ۱۹۵-۱۹۸).

مضمونهای مشترک میان آیین‌ها و مراسم عامیانه جنوب درباره نخل و تکرار آنها، بیانگر اشتراک بنمایه‌های اسطوره‌ای آنهاست. تحلیل این بنمایه‌های اسطوره‌ای به درک سیر فرهنگی و عوامل شکل‌گیری آنها کمک می‌کند.

با وجود جایگاه مهم نخل در اساطیر، تاکنون پژوهشی مستقل، علمی و همه‌جانبه درباره بنمایه‌های اساطیر باروری و آفرینش مرتبط با نخل در آیین‌ها و باورهای عامیانه مناطق نخل‌خیز ایران انجام نشده است.

در برخی پژوهشها از جنبه‌های قربانی نخل یا تهدید نمایشی درختان به قصد باروری سخن گفته شده است؛ اما درباره اینکه ریشه اسطوره‌ای این باور از ایزدگیاهی بودن نخل، انسان‌پنداری نخل و دانستن آن به عنوان درخت زندگی می‌آید، پژوهشی انجام نشده است.

این مقاله به صورت توصیفی-تحلیلی، حضور نخل را در باورها و رسوم عامیانه جنوب و شهرستان جهرم از دیدگاه اساطیر آفرینش و باروری، واکاوی و تحلیل می‌کند. به این صورت که نخست اسطوره‌های باروری و آفرینش و ایزدان نباتی را بازگو، و عقیده یا رسوم مرتبط به آن را در جنوب به عنوان مصداق، تحلیل می‌کند؛ هم‌چنین می‌کوشد ارتباط یا حداقل تشابه اساطیر و آیین‌های مربوط به باروری، آفرینش و تجدید حیات و مضمونهای تکرارشونده و الگوهایی را تبیین کند که بر اساس باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران با محور نخل شکل گرفته است. بر این اساس بنمایه‌ها و مضمونهای مشترک را، که در ادامه مقاله بیان و تحلیل خواهیم کرد، می‌توان الگوی سرگذشت نخل به عنوان ایزدی گیاهی در باورها و آداب و رسوم عامیانه مردم جنوب معرفی کرد.

سؤال پژوهش

این مقاله در پی پاسخگویی به این پرسش‌ها است:

۱. بنمایه‌های اساطیری مربوط به نخل و خرما در باورها و رسوم عامیانه جنوب به چه صورتی بازتاب یافته است؟
۲. آیا باورها و آیین‌های مربوط به نخل در فرهنگ عامیانه مردم جنوب با اساطیر آفرینش، باروری و حیات مجدد ایزدان نباتی قابل تطبیق است؟
۳. چه عناصر مشترک اساطیری درباره نخل به عنوان ایزد نباتی در باورها، آداب و

رسوم عامیانه جنوب وجود دارد؟

پیشینه پژوهش

درباره درختان و گیاهان اسطوره‌ای از کتابهایی چون نمادها و رمزهای گیاه در شعر فارسی (۱۳۸۷) از حمیرا زمردی و کتاب رساله در تاریخ ادیان (۱۳۷۲) از میرچا الیاده می‌توان یاد کرد. مقالات مختلفی نیز درباره نخل تألیف شده است:

۱. مریم حقی در مقاله «تهدید و ضمانت نمایشی در آیین‌های فلوکلوریک» (۱۳۹۷) به طور کلی به پیشینه و مصداق این رسم عامیانه در ایران و اهداف آن پرداخته، اما درباره رواج چنین رسمی برای درخت نخل و مناطق جنوب سخن نگفته است و به جزئیات این رسم و ارتباط این درخت با اساطیر ایرانی و تطبیق آن با دیگر اساطیر نپرداخته است.

۲. کلثوم جویباری در مقاله «قربانی نخل؛ آیینی بازمانده از آیین‌های دوموزی» (۱۳۹۸) با ارجاع به منابع فراوان از مراسم قربانی نخل در مناطق کویر مرکزی و خور و بیابانک و کرمان و خراسان سخن گفته و به فرهنگ جنوب و تفصیل و جزئیات آن به عنوان زادگاه نخل نپرداخته است.

۳. مقالات متعددی نیز به صورت جمع‌آوری و نه با رویکرد پژوهشی درباره نخل و جایگاه آن در فرهنگ و آداب و رسوم مناطق جنوب ایران نوشته شده است که به طور کلی به چهار محور اقتصاد نخل، ذکر برخی باورها درباره نخل، اصطلاحات، ضرب‌المثل‌ها، کنایات و اشعار درباره نخل در شهرهای مختلف پرداخته‌اند. از این مقالات می‌توان به مقاله «نقش اقتصادی نخل در زندگی بلوچ» (۱۳۷۲) نوشته محمدسعید جانب‌اللهی درباره انواع نخل، خرما در معاملات اقتصادی و واژگان و اصطلاحات مرتبط با نخل در استان سیستان و بلوچستان، دو مقاله «خرما در فرهنگ مردم خشت و دلوار» (۱۳۸۲) و مقاله «خرما در فرهنگ مردم کرمان» (۱۳۸۳) از عبدالنبی سلامی درباره واژگان مرتبط با نخل در سه شهر در استانهای فارس، بوشهر و کرمان اشاره کرد. مقاله «نخل، خرما، درخت خرما و آنچه از آن می‌سازند» (۱۳۸۵) نوشته محمدرفیع ضیایی درباره واژگان، اصطلاحات و برخی باورهای عامیانه درباره نخل در فرهنگ مردم اوز در جنوب فارس است. از دیگر پژوهشها از مقالاتی چون «تحلیل جایگاه نخل در ادبیات شفاهی و فرهنگ عامه مردم میناب» (۱۳۹۷) از حسین قاسم‌پور

مقدم و سهراب سعیدی درباره جایگاه نخل در شهر میناب در استان هرمزگان و «تحلیل جایگاه نخل در اشعار غنایی عامیانه مردم جهرم» (۱۳۹۹) نوشته فاطمه تسلیم جهرمی و... می‌توان یاد کرد.

۱. بحث و بررسی

۱-۱ اساطیر آفرینش انسان و باروری

در تحلیل باورهای محلی و رسوم عامیانه مختلف می‌توان به تعدادی اساطیر پایه باورمند بود. این باورها و رسوم عامیانه، نمونه و منشأ پیدایش اساطیر، باورها و رسوم عامیانه متأخرتر است. معمولاً اصل اساطیر پایه یا بخشی از عناصر سازنده آن بنا به دلایل مختلف فراموش می‌شوند؛ اما این اساطیر هرگز به طور کامل از بین نمی‌روند، بلکه در طول زمان و در فرایند غبارزدایی از حافظه ناخودآگاه جمعی در باورها و آداب و رسوم محلی، بازآفرینی و احیا می‌شوند.

آفرینش و بویژه پیدایش انسان و خدایان، موجوداتی که از انسان و ایزدان آفریده شده‌اند و چگونگی آن، بین اساطیر ملل مختلف جهان تنوع زیادی دارد. فریزر تقریباً همه ادیان را «آیین‌های باروری» می‌داند که بر همین قصه ادواری زایش و مرگ متمرکز شده است (فریزر، ۱۳۸۶: ۷).

یکی از شیوه‌های آفرینش انسان در اساطیر، پدیدآمدن انسان از درختان یا گیاهان است. انسان در حماسه‌های هندی از شاخه نی زاده می‌شود؛ در اساطیر آفریقایی از شاخه موز. در اساطیر ژاپنی، خواهر و برادری بعد از نجات از طوفان با یکدیگر ازدواج می‌کنند و گیاهی از آنان زاده شد که همه نژادهای بشر از آن به وجود آمدند. در اساطیر ایرانی از گیاه ریواس، مشی و مشیانه پدید آمدند (الیاده، ۱۳۷۲: ۲۸۶). این باور اسطوره‌ای به دنیای فلسفه و عرفان نیز راه یافته است و فیلسوفانی چون سهروردی، ابن سینا و خواجه نصیرالدین طوسی درباره آن سخن گفته‌اند. در واقع کهن‌ترین ریشه تصور انسان و نبات یا یکی دانستن درخت و انسان و به طور کلی گیاه‌تباری انسان به اساطیر برمی‌گردد (به نقل از: الیاده، ۱۳۷۲: ۲۸۶؛ دادگی، ۱۳۹۰: ۸۱؛ هینلز، ۱۳۸۸: ۸۹؛ کریستین‌سن، ۱۳۸۹: ۱۶). این نگاه، که انسان خود را گیاهی پنداشته که به دست هستی‌آفرین کاشته شده به ادبیات و دین نیز راه یافته است: «وَ اللَّهُ أُنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا» یعنی خداوند چون

تحلیل اساطیر آفرینش و باروری در باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران درباره نخل...

گیاه، شما را از زمین رویاند (قرآن: ۷۱: ۱۷). در مثنوی مولوی نیز مرحله پیش از انسان‌شدن، مراحل حیوانی و گیاهی است.

آفرینش موجودات از بقایای موجود مقدس و ایزدان نیز در اساطیر دیده می‌شود. در اساطیر مهرپرستی از ریختن خون گاو مقدس بر زمین، غلات می‌روید و حیات آغاز می‌شود (خسروی، ۱۳۸۳: ۹۴). از ریختن منی کیومرث در زهدان زمین، مردم گیاه می‌روید یا از ریختن خون سیاوش بر زمین، گیاه پرسیاوشان می‌روید. در اساطیر جنوب نیز نخل از بقایای خاک آدمی آفریده می‌شود.

آیین‌های سالانه مرگ و حیات دوباره ایزد نباتی، نقطه مرکزی فرهنگهای کهن در ارتباط با اساطیر آفرینش است. این آیین‌ها، محور عاشقانه‌های تراژیکی درباره ایزدبانوی باروری یا جانشین انسانیش و ایزد-قهرمان شهیدشونده‌ای است که همسر او بوده است. این روایات با موضوعاتی چون گردش زمان، توالی تقویم و در مرکز این باور، اعتقاد به تکرارپذیری مرگ و تولد طبیعت ارتباطی جدایی‌ناپذیر دارد که از اولین تفکرات بشر است.

ایزد-قهرمانان شهیدشونده، خدایان گیاهی عصر کشاورزی هستند و با رویش و باروری مرتبطند. مضمون اصلی اساطیر مرتبط با آنها، تناوب مرگ و زندگی دوباره یا رستاخیز و چرخه بی‌توقف تجدید حیات و تسلسل زندگی است که هر سال با جشن و سوگ برگزار می‌شود.

در فرهنگ عیلامی، تموز، ایزد رویدنی‌ها و گیاهان و درختان به شمار می‌رفت و نماد این ایزد، درخت خرما بود (قربانی، ۱۳۹۷: ۱۹۰). نخل، که نماد دوموزی، خدای شهید شونده بین‌النهرینی بود، طی آیین‌هایی به قصد برکت‌بخشی و باروری قربانی می‌شد. زاری گیلگمش بر مرگ انکیدو و مویه مردمان بر مرگ خود او، زاری بابلی‌ها بر مرگ مردوخ و زاری صابئین، مراسم تابوت نخل، نخل عزا و برخی آداب و باورهای عامیانه از جلوه‌های اساطیری همین زنان گریان بر خدای تموز است. این امر بین‌دنیای کنونی و اساطیر ایرانی، هندی، یونانی، سامی و رومی، پیوندهای چندگانه و شبکه‌ای ایجاد کرده است.

بنابراین عناصر اصلی در اساطیر ایزدان گیاهی در مواردی چون «اهمیت و تقدس درخت مرتبط، نقش و حضور زن، انسان‌پنداری درخت، رابطه مادر-خواهر یا همسری

بانوان با خدایان نباتی، باروری، آیین‌های سوگواری، زندگی دوباره و رستاخیز» (رک: آیدنلو، ۱۳۹۳: ۹) شایسته بررسی است که در پیوند مستقیم با اساطیر باروری و آفرینش است. در ادامه، این عناصر در باورهای و رسوم عامیانه جنوب درباره نخل بررسی می‌شود.

۲. اسطوره‌های آفرینش و باروری مرتبط با نخل در باورها و رسوم عامیانه مردم جنوب

۲-۱ تقدس نخل

در اساطیر، شجره حیات و درخت زندگی به سبب طول عمر و مقدس است. هم‌چنین نخل به دلیل استواری، راست‌قامتی، ثمردهی تا کهنسالی، سبزی دائمی، نریختن برگ و تأثیر در باروری و سلامتی در اسطوره‌های ملل گوناگون بویژه مللی که این درخت در آنها می‌رسته است، نقش بسیار پررنگی دارد و گاهی نیز درخت زندگی دانسته شده است.

اصل هستی از درخت زندگی نشأت می‌گیرد. درخت زندگی در اساطیر بین‌النهرین، ترکیبی از رستنی‌های گوناگون است که به علت عمر طولانی، زیبایی و سودمندی، مقدس شمرده می‌شود و نخل به دلیل محصول خرما یکی از آنهاست. به طور کلی باور به قدرت باروری نخل، به تقدس آن کمک کرده است. بر روی درفش شهداد، کهن‌ترین درفش جهان، تصویر سه نخل به عنوان درخت زندگی نقش شده است (ضابطی، ۱۳۸۹: ۲۶۴).

در تاریخ باستان و اساطیر ایرانی نیز درخت خرما به عنوان درخت زندگی همواره مورد احترام و تقدس بوده است: «میوه آن [نخل] جنبه باروری داشته و در زمان هخامنشی و ساسانی به درخت زندگی معروف بوده است. درخت نخل علاوه بر باروری، نماد پادشاهی نیز بوده است» (کندی، ۱۳۸۱: ۲۶؛ مبینی و شافعی، ۱۳۹۴: ۴۸).

پیشیان، باروری، نعمت، توانگری، بخت و اقبال و تندرستی و در مرحله بالاتر بی‌مرگی و حیات جاودانی و جوانی همیشگی را در درختان تصور می‌کردند؛ از این رو انسان، درختان را به مثابه نمادی اساطیری از جنبه‌های مختلفی مقدس می‌شمرد.

پس از ورود نخل به ایران و پی‌بردن مردم به اهمیت، فواید غذایی و خواص دارویی آن برای این درخت، قائل به نوعی تقدس شدند و به عنوان درخت زندگی ارزشگذاری کردند. به باور مردم نواحی خرماخیز ایران، نخل از گهواره کودکی تا

_____ تحلیل اساطیر آفرینش و باروری در باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران درباره نخل...

تابوت با انسان است و تمام اجزای درخت در زندگی مردمان گذشته به کار می‌رفته است. این ارزشگذاری در مناسک، باورها و آداب محلی و البته در ارتباط با آسمان، جنبه‌های دینی و روحانی پیدا کرده و در متون دینی بروز یافته است.

جای تعجب نیست در متون دینی زردشتی، که محل دو آتشکده مهم آن در نواحی خرماخیز بوده، ارزش نخل برابر با تمام گیاهانی دانسته شده است که در زمین و آسمان وجود دارد (به نقل از: فرنیغ‌دادگی، ۱۳۹۰: ۹۰). مطابق تفاسیر اسلامی نیز کرامت نخل به دلیل همراهی در آغاز آفرینش و با حضرت آدم (ع) همراه است که حضور آن را در نمادهای تکوینی نباتات پرمعنی‌تر از نباتات دیگر و همزاد بشر معرفی کرده است (به نقل از: زمردی، ۱۳۸۷: ۱۳۱).

در اساطیر عبرانی و قرآن مجید نیز هنگام حضور موسی (ع) و چگونگی به پیامبری رسیدن وی از درختی سبز سخن رفته که از آن آتش افروخته شده است. اساطیر، این درخت را نخل دانسته‌اند و در ادبیات به آن، نخل موسی یا نخل سینا لقب داده شده است. پیامبر اسلام نیز از دید تقدس و اعتبار دینی در روایاتی از درخت مقدس نخل یاد، و آن را مدح و ثنا، و به اکرام و بزرگداشت و خوردن میوه آن تشویق کرده است: «خانواده‌ای که نزدشان خرما باشد، گرسنه نمی‌شوند» (سجستانی، ۱۴۲۲: ۶۰۵). این باور نزد مردم جنوب به این صورت است که معتقدند خرما غذای کاملی است و همه در هر سنی می‌توانند از آن استفاده کنند؛ از این رو مثلاً جهرمی‌ها معتقد بودند شهرشان هیچ وقت روی قحطی را به خود نخواهد دید؛ زیرا درخت خرما مردم را از گرسنگی نجات می‌دهد. در سیستان و بلوچستان خرما را خوراک پیامبر می‌دانند و معتقدند آن را بازنگرده باید خورد (جانب‌اللهی، ۱۳۷۲: ۵۸۳).

تقدس نخل تا بدانجاست که ابوبکر عتیق نیشابوری در قرن پنجم در تفسیر قرآن هنگامی که به نخل می‌رسد با بیان حدیثی از پیامبر، نخل را به دلیل آفرینش از باقی‌مانده خاک آدمی، هم‌جنس زنان و عمه انسان می‌شمرد و بر بزرگداشت آن تأکید می‌کند (زمردی، ۱۳۸۷: ۱۳۳). این حدیث نیز به نوعی بیانگر باور به مؤنث بودن نخل در باورهای کهن‌الگویی بشر است.

تقدس نخل به صورت پرستش محصول آن نیز بوده است. یکی از خدایانی که در برخی مناطق و اقوام، مانند اقوام سامی در حجاز به صورت بت پرستیده می‌شد از جنس خرما

بود. در سیره ابن‌هشام داستانی درباره پرستش درخت خرمایی در نجران نقل شده است^۳ (۱۳۶۱: ۵۶/۱). یکی از داستانهای امثال درباره خاستگاه ضرب‌المثل عامیانه «هم خدا می‌خواهد، هم خرما» نیز از همین جاست.

ریشه دیگر تقدس نخل، همراهی آن با حوادث، شخصیت‌های مقدس یا سنخیت علی است؛ مثلاً شکل و سبزیگی همیشگی نخل در باورهای عامیانه، مقدس دانسته شده است. درخت هم‌چنین به دلیل اینکه آسمان جایگاه خدایان و شاخه‌های درختان رو به آسمان است. به نوعی نماد پیوند بین زمین و آسمان شناخته می‌شود. سبزی درخت تداعی‌گر مانایی، تولد و رشد و زندگی بود و هنوز هم در باورهای اسلامی، رنگ سبز، مقدس است. در جهرم، شاخه و برگهای تازه و سبز درخت نخل را تا زمانی که خشک نشده است، آتش نمی‌زنند و معتقدند تا زمانی که این برگها و شاخه‌ها تر و سبز است، جان و حس دارند. بنابراین آتش‌زدن یا قطع درخت نخل سبز، بد یا شوم است و کسی که نخلی را قطع می‌کند باید یک درخت نخل دیگر بکارد؛ قربانی کند یا صدقه دهد تا نحسی از او دور شود (قزلی، ۱۳۹۴: ۱۷۶). این امر از آن رو بود که قطع نخل چون قتل انسان شمرده می‌شد و بی‌سبب نیست اگر کسی پاچوش نخلی را می‌شکست، باید دیه می‌داد؛ زیرا این درخت بدون جوانه دیگر رشد نمی‌کرد و وقتی درخت خرمایی در جنوب خشک می‌شد، چه بسا خانواده‌ای با آن از میان می‌رفت.

به همین ترتیب عکس این موضوع نیز صادق است و کاشت نخل با خوش‌یمنی ارتباط می‌یابد. در کلگان در سیستان و بلوچستان، کاشت درخت نخل مقدس است و پاچوش نخل را کسی در گودال می‌کارد که به خوش‌دست بودن وی اعتقاد دارند (جانب‌اللهی، ۱۳۷۲: ۵۸۳).

محصول خرما و حتی مشتقات نیز در جنوب مقدس است و نخل را با دنیای زیرین و مردگان با آدابی چون خیرات خرما و وقف نخل به باورهای دینی متصل می‌کند که احترام و تقدیس آن را ادامه می‌دهد. این تقدس در خیرات یا وقف محصول خرما و مشتقات آن چون حلوا برای رهگذران، نمازگزاران، عابران و... به نیت مغفرت نیز دیده می‌شود. اغلب این آیین‌ها اغلب نام یکی از ائمه یا بزرگان دینی را بر خود دارند؛ مثلاً خرما یا درخت حضرت عباس (ع)، درخت شب‌جمعه‌ای، حلوی خرمای سیدالشهدا (ص) یا حلوی امام حسین (ع).

_____ تحلیل اساطیر آفرینش و باروری در باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران درباره نخل...

در فرهنگ مردم خشت در فارس هر کس هفت اصله نخل به بار بیاورد و در اختیار فقرا و نیازمندان قرار دهد، ثوابی عظیم برده است (سلامی، ۱۳۸۲: ۵۷). در فرهنگ مردم این شهر و شهر دلووار در استان بوشهر، معمولاً چند درخت نخل را به عنوان خمس باغ به سادات وامی گذارند که تا آخر عمر از محصول آن برداشت کنند. مردم این مناطق هم‌چنین چند اصله نخل را به شیخ یا ملای ده واگذار می‌کنند تا ضمن برداشت محصول برای درگذشتگانشان، قرآن قرائت کند و فاتحه بخواند (همان: ۶۷). خوردن این محصول مقدس نیز ثواب و بابرکت و در اصطلاح محلی «نارنگ» است که خود واژه‌ای کهن به معنای مقدس است.

شکل دیگری از نخل نیز در آیین‌های جشن و سرور در گذشته به صورت نخل مومین و نخلبندی دیده می‌شد که بنمایه‌های اسطوره‌ای آن احتمالاً با سبزی دائمی و تقدس و برکت‌بخشی آن مرتبط است. در دنیای حاضر نیز نخل طلای کن را که به بهترین اثر هنری جهان اهدا می‌شود به نوعی می‌توان بازآفرینی اسطوره نخل مقدس و درخت هستی در زندگی امروز بشری دانست.

۲-۲ تجسد انسانی نخل

به باور مردمان کهن، برخی الهه‌ها و ایزدان منشأ نباتی داشتند یا از درخت مقدسی زاده می‌شدند و چون درخت را مظهر ایزدی می‌انگاشتند، آن را بسیار گرامی می‌داشتند. نخل، نماد خدای نباتی است که از ویژگی گیاهی خویش در اساطیر به هیئت انسانی در باورهای عامیانه بدل شده است و سرانجام به همان نهاد اولیه خویش بازمی‌گردد؛ چنانکه در اساطیر ایرانی مانند بسیاری از ملل، بن و اساس آفرینش انسان، گیاهی و نباتی است و از گیاه ریواس، مشی و مشیانه پدید آمدند.

در اساطیر و باورهای عامیانه مردم جنوب، نخل از چند وجه مثل داشتن اندام و هیئت و حیاتی چون انسان، نر و مادگی، داشتن مغز یا مخ، نوع باروری، راستی قامت و... مانند انسان دانسته شده است. در متون کهن فارسی نیز گاهی به روایاتی درباره نخل برمی‌خوریم که این باور را تقویت کرده است و این درخت را شبیه‌ترین درخت به آدمی معرفی می‌کند. ابن سینا می‌گوید حد فاصل نبات با حیوان درخت نخل است که از چند وجه شبیه آدمی است (ابن‌سینا، ۱۳۸۳: ۲۶-۳۰). شهردان بن ابی‌الخیر در کتاب *نزّهت‌نامه* علایی، تشابهات نخل و آدمی را برمی‌شمارد و می‌نویسد از طلع نخل، بوی

مَنی می‌آید و غلاف خرما مانند مشیمه و رحم است که بچه آدم در آن قرار می‌گیرد و هم‌چنانکه بچه از میان آدمی درآید، بچه نخل نیز از میان درخت بیرون می‌آید و خارکی بر سر دارد. هم‌چنین سر نخل در حکم مغز آن است و اگر را ببرند درخت کشته می‌شود و از آن به بعد، هیچ باری نمی‌آورد. نیز هر شاخه یا بخشی از نخل را ببرند مثل انسان جای آن عضوی شبیه بیرون نمی‌آید. بر تن نخل هم مثل انسان، که مو دارد، لیف است و برگهای آن در حکم موی سر است و... (به نقل از: ابن‌ابی‌الخیر: ۱۳۶۲: ۲۱۳).

بیشترین باور به انسان‌پنداری نخل درباره یکی دانستن اجزای بدن بویژه مغز و سر است. مردم جنوب معتقدند الیاف درون نخل، مانند رگ و پی انسان است. اگر سر نخل هم مثل انسان، چه در جابه‌جایی و چه در غیر آن، آسیب ببیند، نخل خشک می‌شود و می‌میرد؛ زیرا در سر نخل نیز مخ یا یه تعبیر محلی جهرمی، کچ است که مانند مغز آدمی است و اگر آب از سر نخل بگذرد، مرگ درخت حتمی است یا اگر سوزن در سر نخل فروکنند، نخل خواهد مُرد. بسیاری از این باورها با واقعیت نیز تطابق دارد و مثلاً درخت نخل هم مثل آدمی در آب خفه می‌شود و می‌میرد. در جنوب، دویپاه بودن درخت نخل و باروری آن هم مثل زن و مرد دانسته می‌شود و واحد شمارش درخت نخل مثل انسان، نفر است. نخل نیز مثل انسان در حدود شانزده سالگی بالغ می‌شود؛ یعنی ثمر می‌دهد و حداکثر عمر آن را چون انسان، ۱۲۰ سال می‌دانند.

انسان‌پنداری نخل به ویژگیهای ظاهری منحصر نیست و در فرهنگ شفاهی جنوب از اصطلاحات و کنایات بسیاری برگرفته از اجزا و حالات نخل برای بیان حالات و موقعیت‌های انسانی استفاده می‌شود. فقط در گویش جهرمی بیش از ۴۶ کنایه و ضرب‌المثل با بهره‌گیری از نخل و اجزا و حالات آن برای بیان حالت و وضعیت آدمی وجود دارد؛ مثلاً پله‌های چوبین تنه نخل را نیز دندان نخل می‌دانند و در طعنه به دندان پهن، آن را «دندون تُوختکی» و نخل پیر را «تُرک دندون کَنده» می‌نامند. برای حالات نخل نیز حالات انسانی استفاده می‌شود: کاربرد اصطلاح «ساختن» برای تلقیح و «گشتن» برای قطع کردن نخل مهمترین آنهاست. نامگذاری دیگر حالات انسانی چون «قهر کردن» و «حلق آوردن» برای جوانه‌زدن و «عروس کردن» و «دیوانه» یا «عاشق شدن» برای نخل نیز بیانگر این باور است که در باورها و آیین‌های اسطوره‌ای و محلی، نخل چون انسان پنداشته می‌شود که با باروری و آفرینش نیز ارتباط دارد.

_____ تحلیل اساطیر آفرینش و باروری در باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران درباره نخل...

رد پای نخل در اساطیر آفرینش در زادن فرزندان در جنوب نیز هویداست. تا چندی پیش در شهرهای جنوب ایران همزمان با تولد نوزاد پسر، یک نخل در منزل کاشته می‌شد و آن را همزاد پسر می‌دانستند. از آنجا که امکان تشخیص سن درختان وجود نداشت، سن آن را با سن پسر می‌سنجیدند. تصور عامه این بود که جان این دو به هم وابسته است (به نقل از: ضابطی، ۱۳۸۹: ۵۴۳). در کلگان در استان سیستان و بلوچستان، پدر معمولاً به پسرش یک نهال نخل برای کاشتن می‌دهد و در صورت رشد و نمو نهال، بعدها به کشت نهال وی مباحثات می‌کند (به نقل از: جانب‌اللهی، ۱۳۷۲: ۵۸۳). در شهر خشت در استان فارس معتقدند هر کس هفت درخت نخل را از بین ببرد، مثل این است که انسانی را کشته باشد (سلامی، ۱۳۸۲: ۵۷).

۱-۲-۲ آفرینش نخل از نخاله آدم

یکی از روایتهای آفرینش آدم، که در اساطیر بازنتاب یافته، تصور آفرینش انسان از گیاهان است که در اساطیر مزدیسنايي دیده می‌شود؛ اما از این نوع آفرینش در اساطیر میانرودان دیده نمی‌شود؛ بلکه همگون‌انگاری آدمی با گیاه و قراردادن پیشفرض گیاهی برای پیدایش انسان، بن‌مایه‌ای آشنا نزد اقوام هند و اروپایی بویژه در اساطیر یونانی و ژرمنی بوده است (Manhardt, 1875: 7-8). پدید آمدن انسان از گیاهان با مشاهده طبیعت و چرخه زایش و مرگ طی تغییر فصول شکل گرفت. دانه‌ای که در خاک کاشته می‌شود، پس از مدتی شروع به رشد و نمو می‌کند و ساقه و برگ می‌دهد و بارور می‌شود و پس از مرگ دیگر باره از دانه آن آفرینشی دیگر آغاز می‌شود. این روند رشد و پیدایش، زمینه‌ساز پدید آمدن اساطیر مشابه برای منشأ موجودات و آدمی است. آفرینش موجودات از بقایای موجودات مقدس و ایزدان نیز، چنانکه یاد شد، بنمایه‌ای اسطوره‌ای دارد.

در باورهای مردم جنوب نیز، نخل از نخاله، یعنی باقیمانده آدمیان در آغاز آفرینش است. آنان معتقدند واژه‌های نخل و نخاله از یک ریشه است (قزلی، ۱۳۹۴: ۱۷۰). این باور علاوه بر اینکه با باورهای بین‌النهرینی درباره نخل تطابق دارد در ادامه باور اسطوره‌ای انسان‌پنداری نخل در جنوب است؛ یعنی نخل از گل و خاک بدن انسان آفریده شده است و در نتیجه ارزش و اعتبار انسانی دارد. این باور به روایات دینی نیز راه یافته است. در روایات اسلامی گفته شده درخت خرما از باقیمانده گل آدمی ساخته شده

است و نیز از آنجا که درخت نخل به آدمی شباهت دارد، عمه انسان است. حدیثی نیز به همین مضمون از پیامبر اکرم اسلام روایت شده که فرموده است: «اُكْرِمُوا عَمَّتَكُمْ النَّخْلَةَ فَإِنَّهَا خُلِقَتْ مِنْ بَقِيَّةِ طِينِ آدَمَ» (سجستانی، ۱۴۲۲ق: ۳۰) یعنی عمه خود درخت نخل را گرامی بدارید؛ زیرا از بقیه گل آدم خلق شده است.

خواجه نصیرالدین طوسی نیز در کتاب *اخلاق ناصری* چند سطری درباره منحصر به فرد بودن درخت خرما و شباهت چندجانبه‌اش به حیوانات می‌نویسد و مقام خرما را غایت کمال نباتات برمی‌شمارد. وی این مطلب را با حدیثی نبوی که در آن حضرت رسول، درخت خرما را عمه نوع انسان تلقی کرده‌اند، تطبیق می‌دهد (به نقل از: نصیرالدین طوسی، ۱۳۵۶: ۶۰).

این روایت جدا از وجه استعاری یکسان دانستن نژاد انسان و نخل، اثبات این درخت را نزد اساطیر و باورهای کهن عامیانه سامی نیز می‌رساند.

در باور مردم جهرم، درخت خرما را در هر خانه‌ای بکارند، انسان، همدم می‌یابد و وحشت از آن خانه دور می‌شود؛ از این رو در اغلب منازل جهرم تا سالهای اخیر همیشه نخل وجود داشت تا همدم صاحب‌خانه باشد.

انسان‌پنداری نخل، باروری و باور به آفرینش نخل از نخاله آدمی، باعث شهرت برخی خاندانها و طوایف نیز بوده است و امور مرتبط به نخل بویژه بارورسازی نخل در نام خانوادگی ساکنان جنوب ایران و مناطق نخل‌خیز دیده می‌شود. در جهرم هنوز نام‌های خانوادگی مرتبط با نخل چون «نخل‌پیما» و «نخل‌پرور» و «نخله» وجود دارد. در عربستان طایفه‌ای از شیعیان به نام «سادات نخاوله» وجود دارند که نامشان از نخل گرفته شده و کار و تخصصشان، بارورسازی نخل است.

۳-۲ نخل، زن و باروری

در جوامع کهن، گردآوری دانه و گیاهان برعهده زنان بود و از این رو زنان را در اساطیر، خاستگاه کشاورزی می‌دانستند. از نظر اساطیر، بین زنان و کشت و زرع رابطه‌ای اسرارآمیز وجود دارد و بین زنان بویژه زنان باردار و کشاورزی مشابهتی دیده می‌شود؛ «زیرا همان‌گونه که زنان بار می‌گیرند و می‌زایند، تخم‌ها و ریشه‌هایی که به دست زنان افشاند و کاشته می‌شود از تخم‌ها و ریشه‌هایی که به دست مردان افشاند و کاشته می‌شود، بیشتر بر می‌دهد» (الیاده، ۱۳۷۲: ۲۵۲). رسم زناشویی درختان، که نزد

_____ تحلیل اساطیر آفرینش و باروری در باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران درباره نخل...

بعضی گروه‌های کولیان نیز به چشم می‌خورد (الیاده، ۱۳۷۰: ۲۹۲)، نشأت گرفته از باورهای اساطیری پیوستگی درخت با مفاهیمی همچون ولادت، رشد، بالندگی و تکامل پیوسته خانواده، جامعه، قوم و ملت است.

در ایران باستان، درخت سرو، نماد جنس نر و درخت خرما یا تاک، نماد جنس ماده بود؛ حتی در تفاسیر دینی، دیدن خواب نخل به معنای زن بوده است. وقتی اوریا خوابی درباره نخلی می‌بیند، معبران آن را به همسر وی تعبیر می‌کنند (به نقل از: باستانی پاریزی، ۱۳۵۱: ۵۵-۵۲).

یکی از باورهای مرتبط با حوزه باروری در جنوب، باور به عاشق شدن و ازدواج نخلهاست که از وجوه اسطوره انسان‌پنداری و جنسیت زنانه نخل است. بهار معتقد است اینکه درخت را شوهر یا زن دهند، باوری عمومی و رایج در اساطیر است (به نقل از: بهار، ۱۳۸۷: ۳۱۴). الیاده نیز به وجود رسم زن و شوهر دادن درختان و انسان و درخت به شیوه‌های گوناگون به قصد باروری در اساطیر تصریح می‌کند (به نقل از: الیاده، ۱۳۷۰: ۳۱۸ و ۳۱۹).

در باور مردم جنوب، نخلهای عاشق را باید به وصال هم رساند وگرنه بارور نمی‌شوند. درباره عاشقی و وصال درختان نخل نیز در کتابهای مختلف چون *نزهة القلوب* و *عجایب المخلوقات* سخن گفته شده است. نیز حکایتی از اصمعی نقل شده است درباره نخلی که ثمر نمی‌داده است و پس از اینکه او را به ازدواج نخلی دیگر درآورده‌اند، ثمر می‌دهد:

شخصی از یمامه برای من حکایت کرد و گفت مرا بستانی بود که همه ساله حمل نیکو آوردی. دو سال بگذشت و حمل نیاورد. مردی بیاوردم که به علم نخل، مخبر بود. بدید و بگفت این نخل راهیچ علت نمی‌یابم که مانع حمل افتد. آنگه بر بالای نخلی دیگر رفت و نظر بر چپ و راست کرد و در جوار آن، نخلی بود. گفت این نخل بر آن عاشق است باید که با تلقیح از آن، این نخل را بارور کنند و در آن سال، آن را از این نخل گشن دادیم، حمل بسیار نیکو آورد و نیکو بود (حمیدی، ۱۳۷۴: ۲۰).

در بین‌النهرین نیز نخل، درخت زندگی و مقدس بود و مظهر باروری تلقی می‌شد. آیین تموزی و اسطوره‌ای قربانی کردن نخل یا ایزدنباتی شهیدشونده دومیوزی نیز به منظور باروری زنان یا برکت‌بخشی به زمین بود. اسطوره قربانی کردن نخل در تابوت

نخل یا نخل عزا با تغییر شکل هنوز در جنوب به منظور برکت‌بخشی و باروری وجود دارد.

ارتباط نخل با اساطیر و ادیان درباره زنان و باروری مقدس نیز شایسته توجه است؛ مثلاً نخل نشانه مریم عذرا در بکرزایی مقدس است (به نقل از: هال، ۱۳۸۳: ۳۰۸). در اساطیر و روایات مسیحی گفته می‌شود هنگامی که حضرت مریم(ع) از درد زایمان بیتاب شد از شرم حضور مردان به درخت نخلی پناه برد. تنه نخل شکاف برداشت و مریم را در خود پناه داد و عیسی(ع) در آن به دنیا آمد. در اسلام این نخل، خشک است و بعد از تکیه کردن مریم، خرما می‌دهد که بیانگر تأثیر دیگری از باروری زن و درخت است.

ارتباط باروری و نخل را در آیین‌های دیگری در جنوب چون قرارداد نخل به عنوان مهریه زنان، خوردن اجزای نخل برای زایایی مردان و زنان و اعتقاد به کاشت پاجوش نخل در جهت قبله می‌توان دید. به دلیل تقدس نخل به عنوان نمادی از باروری از روزگاران گذشته، گرده‌افشانی خرما اهمیت اجرای مراسم دینی را داشت؛ حتی امروزه در برخی از نقاط جنوب قبل از شروع گرده‌افشانی، دعا خوانده می‌شود و گاهی آوازهای مخصوص به ترنم درمی‌آید؛ مثلاً در سیستان و بلوچستان موقع گرده‌افشانی نخل، شعری به زبان محلی می‌خوانند که می‌گوید: «ان شاء الله بارور شوی به خاطر دوستی خدا و محمد مصطفی(ص)» (جانب‌اللهی، ۱۳۷۲: ۵۸۳).

خرما محصول درخت ماده نخل است و خوشه درخت نخل نر نیز گرده‌ای سفیدرنگ تولید می‌کند که به آن در زبان جنوب آبره^۴ می‌گویند. برای باروری نخل باید در فصل بهار، گرده درخت نر روی خوشه‌های درخت ماده قرار داده شود. خوشه‌های هر دو درخت در غلافی معطر به نام تارونه یا طلعه قرار دارد. در طب و باورهای عامیانه مردم جنوب، خوردن گرده سفیدرنگ درخت خرما نر، پنبه نخل، خرما و دیگر اجزای آن در تقویت قوای جنسی و باروری مردان و زنان مؤثر دانسته می‌شود. علاوه بر این، غلاف معطر خوشه درخت نخل را به صورت عرق و دارو به عنوان درمان ناباروری استفاده می‌کنند. هم‌چنین خوردن هسته خرما را نیز برای درمان بیماری فتق در مردان مفید می‌دانند. در جهرم، عرق تارونه که برگرفته از تارونه یا طلعه است، یکی از اقلام خوراکی‌های رمضانیه است که خانواده داماد موظفند در سال اول عقد یا

_____ تحلیل اساطیر آفرینش و باروری در باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران درباره نخل...

نامزدی به عروس اهدا کنند.

ارتباط دیگر اساطیر آفرینش و باروری را در تلقی رابطه انسان و هستی می‌توان دید. در جنوب برای تکثیر نخل از پاجوشهایی استفاده می‌شود که در کنار نخل مادر می‌روید. این پاجوشها یا بچه نخل با ریشه‌ای که در جهرم به آن ترم^۵ می‌گویند به نخل مادر متصل است. ترم حکم اتصال بند ناف کودک را به مادر دارد و از مادر تغذیه می‌کند. در زبان محلی، ترم داشتن به معنی توان و طاقت داشتن یا رگ و ریشه داشتن است. این پاجوشها را از نخل مادر به شیوه‌ای خاص جدا می‌کنند که بعدها به نخلی مستقل تبدیل می‌شود که از نظر ویژگی به مادر خود شبیه است. در اساطیر نیز زندگی ما با هستی چون جنینی با بند نافی نامرئی به طبیعت متصل است؛ از این رو رابطه ما با هستی به مثابه رابطه جنین با مادر است و می‌توان پی برد که چرا در اساطیر، نخل، عمه انسان یا زمین، مادر انسان نامیده می‌شود.

گونه‌ای دیگر از ارتباط نخل با زن-مادر نیز در باورهای عامیانه صورت اعتقاد به کاشت پاجوش نخل مادر به سمت قبله دیده می‌شود. در کرمان، پاجوش سمت قبله نخل مادر را بهترین درختچه برای تکثیر می‌دانند و معتقدند اگر این پاجوش به سمت قبله نباشد، بعد از جداسازی و کاشت یا خشک می‌شود یا کج رشد می‌کند (سلامی، ۱۳۸۳: ۳۸).

۱-۳-۲ زن و عروسی نخل

زن در سرگذشت تمام ایزدان نباتی، حضوری اساسی دارد. تعبیر قهرکردن و عروس کردن نخل و در پی آن آیین تهدید نمایشی نخل در جنوب نیز با اساطیر آفرینش و باروری، زنان و البته انسان‌پنداری نخل مرتبط است. نخل به عنوان ایزد، می‌تواند ثمر نهد و به تعبیر محلی، قهر کند. در باور نخلداران جنوب اگر نخلی از نخلدارش ناراحت شود، قهر می‌کند و شاید تا یک سال یا بیشتر ثمر نهد. در جهرم برای نخلی که قهر کرده یا کوچک و هنوز ثمر نداده است، طی آیینی، عروسی یا جشن آشتی می‌گرفتند. در شهر خاوران در فارس عیش نخل، جشنی بود که برای نخلی گرفته می‌شد که نخستین بار ثمر می‌دهد (به نقل از: منصوری، ۱۳۸۶: ۱۹۳).

آیین عروس کردن نخل در جنوب معمولاً با حضور زنان بویژه زنان باردار همراه بود. مشارکت زنان، بین زایایی و نخل ماده‌ای که برای نخستین بار خوشه آورده یا زاییده است،

رابطه‌ای نمادین و انسانی ایجاد می‌کرد. آیین عروس کردن نخل شبیه مراسم ازدواج و با اسبابی چون آئینه، پارچه سبز بر سر افشاندن نقل و گل بر درخت برگزار می‌شد؛ به این صورت که روی نخل، توری سفیدی می‌انداختند و با هل‌له در حالی که گل و دست می‌زدند بر روی نخل، برگ گل و نُقل می‌ریختند و اعتقاد داشتند با این کار، درخت نخل عروس می‌شود و ثمر می‌دهد. گاهی نیز برای درخت نخل شمع روشن می‌کردند؛ روبه‌رویش آئینه می‌گذاشتند یا پارچه سبز یا شال ترمه روی آن می‌انداختند. در ادامه این رسم، چند شمع را در یک سینی روشن می‌کردند و به دست می‌گرفتند و با آینه‌ای در دست دیگر در اطراف نخل می‌چرخیدند؛ نقل و شیرینی بر نخل نثار می‌کردند و شادمانه هل‌له می‌زدند. اگر هم زن بارداری در دسترس بود از او می‌خواستند که نقل و نبات به پای نخل نثار کند و تا چند روز هم شال سبز و ترمه از تنه درخت آویزان بود. این سنت با رسم تهدید نمایشی درخت خرمایی که ثمر نمی‌داد نیز در ارتباط بود:

در شهرهای جنوب استان فارس، اگر نخلی تا چند سال ثمر نمی‌داد، مرد کهنسال یا ریش سفیدی را می‌آوردند تا با نخل گفت‌وگو کند و با نصیحت و گرامیداشت، دل درخت را به دست بیاورد؛ زیرا معتقد بودند که اگر نخل هر سال از سال پیش کمتر خرما دهد یا به وقت و موسم خود اصلاً خرما ندهد به علت بی‌احترامی قهر کرده است و باید با نوازش و زبان خوش، دل او را به دست آورد (ضابطی جهرمی، ۱۳۸۹: ۳۳۱).

تهدید و تضمین‌گرفتن از درختان یکی آیین‌های اساطیری بین‌النهرین است که در بسیاری دیگر از اساطیر جهان نیز وارد شده است. این آیین به این صورت بود که در صورت وجود مشکلی، درخت را تهدید به کشتن یا بریدن می‌کردند و آن را به صورت نمایشی کتک می‌زدند. در این حالت فردی، ضمانت درخت را می‌کرد به شرط اینکه ظرف مدتی کوتاه، مشکل پیش‌آمده حل شود. آیین تهدید و ضمانت نمایشی در آیین‌های فولکلوریک با اهدافی چون بارورشدن درخت اجرا می‌شد (به نقل از: حقی، ۱۳۹۷: ۶۱).

تهدید نمایشی نخل به عنوان یکی از آیین‌های اساطیری باروری و بیانگر انسان‌پنداری درخت خرماست و در بسیاری از متون کهن فارسی مثل *نزهت‌نامه* علایی نیز ذکر شده است:

اگر درخت خرما برنیارد یکی تبری به دست گیرد و چنان نماید که بخواهد فکندن و دیگری در او آویزد و دستش بگیرد و گوید من پایندان او شدم و در پذیرفتم که سال دیگر بر بیارد و اگر بر نیارد آن گاه بیفکن. سال دیگر بر بسیار آرد (ابن ابی الخیر، ۱۳۶۲: ۲۱۴).

در جنوب اگر ثمر دادن نخل جوان طول می کشید، درخت نخل را به بریدن تهدید می کردند. با چوب یا گرز نخل چند ضربه به تنه آن می زدند و گاهی هم با اره چند برگ نخل را می بُریدند تا درخت بترسد و ثمر دهد. گاهی هنگام بریدن برگها، فردی واسطه می شد و به جای نخل قول می داد که تا سال آینده ثمر دهد تا صاحب نخل، آن را قطع نکند (به نقل از: ضیایی، ۱۳۸۵: ۴۷؛ ضابطی، ۱۳۸۹: ۳۳۱؛ قاسم پورمقدم و سعیدی، ۱۳۹۸: ۱۲۲). جالب اینجاست که در بسیاری از نمونه ها در جنوب پس از این آیین، نخل موصوف ثمر می داد که این امر باعث تداوم این آیین چند هزار ساله در جنوب شده است.

گونه دیگر ارتباط نخل با زن به صورت بالعکس نیز دیده می شود؛ یعنی نخل در عروسی مردم شرکت دارد. در سیستان خرما را مهریه حضرت زهرا (س) می دانند. در آیین ازدواج در شهر اوز در جنوب فارس، وقتی عروس را به خانه شوهر می برند، عروس از داخل شدن به خانه خودداری می کند و داماد باید هدیه ای با عنوان پانسو یا پا گذاشتن به عروس بدهد. این هدیه باید مالکیت درخت نخل حیاط خانه باشد (ضیایی، ۱۳۸۵: ۴۷). در اشعار و متون کهن ادبی فارسی نیز از نخل مومین یاد شده که درختی تزیین شده برای زینت مراسم های شادی بوده است.

۴-۲ نخل دیوانه

درخت به مثابه محور عالم در مرکز عالم واقع است؛ نشان از پیوند آسمان و زمین و تمثیلی است از انسانی که در خاک و هوای عروج به آسمان ریشه دارد (به نقل از: الیاده، ۱۳۷۲: ۲۸۵)؛ از این رو درخت با سه جهان زیرین (دوزخ)، میانین (زمین) و برین (بهشت) مرتبط است.

یکی دیگر از وجوه اساطیری شباهت نخل و آدمی، باور به عقل و شعور و فهم برای درخت بوده است. دیوانگی یکی از صفات انسانی است که به درخت نخل نیز نسبت داده شده است. دیوانه بودن به معنای داشتن رفتاری مانند دیو یا چون دیو است. مهمترین

ویژگی و خویشکاری دیوان در اساطیر، وارونه‌کاری است.

در باور انسان کهن، سر درخت رو به بالا و آسمان است و بیانگر ارتباط آن با نیروهای آسمانی است. حال اگر سر و شاخه‌ها و میوه‌های درخت رو به زمین و پایین بود یا درختی خمیده می‌شد، این حالت را عمل دیو و درخت را دیوانه و مجنون یعنی جن‌زده می‌پنداشتند. اینکه برخی درختان به دلیل افشان و روبه زمین بودن شاخه و برگ‌هایشان دیوانه یا مجنون نامیده شده‌اند، مثل بید مجنون یا انگور دیوانه از این روست. دیوانگی یا شیدایی نخل در واقع نوعی بیماری درختان است؛ ولی بشر کهن آن را به حالت انسانی نخل و جنون وی تعبیر کرده است:

در برخی از نواحی جنوبی ایران، نوع زندگی و احساس انسانوار برای نخل فائلد و رواج اصطلاحاتی نظیر نخل عاشق، نخیل شیدا یا نخل غریب حکایتگر این است که نخل دارای احساساتی چون انسان است و می‌تواند عاشق شود یا قهر کند (ضابطی، ۱۳۸۹: ۳۳۰).

مردم جهرم معتقد بودند اگر سر نخلی بی دلیل رو به پایین خم شود، آن نخل، دیوانه و به اصطلاح محلی، دیوانه و به اصطلاح محلی گنا^۱ و مُردنی است. در این حالت، سر نخل آن قدر رو به پایین خم می‌شود تا از تنه جدا شود. مردم این منطقه براین باور بودند که این بیماری نخل، پیشگیری یا درمانی ندارد؛ اما اگر تنه نخلی به سمتی کج می‌شد برای ایجاد توازن، شاخه‌های خار و تیغ‌دار درخت لیمو را می‌بریدند و به سمت متمایل شده نخل می‌گذاشتند و معتقد بودند خار لیمو در تنه نخل فرومی‌رود و درخت خود را عقب می‌کشد و راست می‌شود و به حالت اولیه خود بازمی‌گردد (به نقل از: قزلی، ۱۳۹۳: ۱۷۴).

گاهی نیز نخل دیوانه یا گنا/گنو با آیین تهدید نمایشی نخل همراه می‌شود. مردم میناب، نخل دیوانه را نخلی با ظاهری کج، برگ‌های شپش‌زده و زرد می‌دانستند که گاهی از برگ‌هایش شیره خارج می‌شود. مردم این شهر نخل دیوانه را آتش می‌زدند؛ البته به گونه‌ای که همه قسمت‌های آن نمی‌سوخند. این امر سبب باروری دوباره نخل می‌شد و مردم به گمان خود با آتش‌زدن نخل دیوانه، او را تنبیه می‌کردند و نخل ثمر می‌داد (قاسم‌پور مقدم و سعیدی، ۱۳۹۸: ۱۲۰).

حالت دیوانگی نخل نیز در جنوب نام دارد و مثلاً در شهر خشت در فارس، اگر پیچش تاج نخل از حالت طبیعی خارج شود، اصطلاح کلوا بیدن^۲ را برای آن به کار می‌برند

تحلیل اساطیر آفرینش و باروری در باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران درباره نخل...

و منظور این است که نخل دیوانه شده است (به نقل از: سلامی، ۱۳۸۴: ۵۷).
جالب اینجاست که در کتابهای منتهی‌الارب و اقرب‌الموارد، عبارت نخل مجنون به صورت مذکر وجود ندارد؛ اما ترکیب «نخله مجنونه» به صورت مؤنث و به معنای درخت خرما یاد شده است. نخل دیوانه فاقد ثمر و مردنی است.

۵-۲ قربانی کردن نخل و تجدید حیات

آریایی‌ها اقوامی بودند که زندگی آنان پس از یکجانشینی با کشاورزی و مجموعه‌ای کامل از کاشت، داشت و برداشت و فراوری گیاه مرتبط بود و همان‌گونه که افزایش زندگی خویش را از گیاهان می‌دانستند، کشته شدن ایزدان گیاهی را نیز یاری‌رسان افزایش گیاهان می‌دیدند. در جوامع ابتدایی، قربانی کردن درخت خاصی نیز وجود داشت که معمولاً توت‌م قومی بود. این درختان مقدس بودند؛ اما در وقتی خاص آن را قربانی می‌کردند که «با برکت‌بخشی خدای نباتی مربوط بود» (الیاده، ۱۳۷۲: ۳۰۴).

شاه اسطوره‌ای در طبیعت تصرفی عام و اختیاری نافذ دارد و رفتار طبیعت با انسان در این بینش تابعی از احوالات شاه است (به نقل از: فریزر، ۱۳۸۶: ۲۰۵-۲۲۷). نخل، نماد خدای دوموزی یا تموز از خدایان شهید بین‌النهرین بود (به نقل از: بلک، ۱۳۸۳: ۲۱۲-۲۱۹). بر اساس اسطوره قربانی دوموزی، ایشتر، رب‌النوع خوشه‌های خرما و همسر دوموزی، روزی به زیرزمین می‌رود تا ببیند در نبود وی روی زمین چه اتفاقاتی می‌افتد. به دنبال رفتن وی، باروری زمین متوقف می‌شود؛ درختی سبز نمی‌شود و گیاهی نمی‌روید و زمستان می‌شود؛ از این رو، دوموزی قربانی، و به جای ایشتر به زیر زمین فرستاده می‌شود تا همسرش به روی زمین بازگردد و فصل بهار برگردد (به نقل از: ژیزان و دیگران، ۱۳۸۲: ۷۸). فریزر اسطوره‌های این چنینی را عصاره تقریباً تمام اساطیر عالم و مرتبط با آیین‌های زایش و باروری و مرگ می‌داند (فریزر، ۱۳۸۶: ۷). می‌بینیم که در این اسطوره نیز نخل در هیئت انسانی است و با برکت‌بخشی ایزدبانو نیز همراه است.

برخی آیین‌های عزاداری کهن در ایران چون سوگ سیاوش در دوره‌های جدیدتر در ایران به عزاداریهای عمومی تغییر شکل یافته و در نتیجه، آیین قربانی آن برکت گیاهی یا نباتی به صورت آیین دینی درآمده است. در توصیف برخی آیین‌های مشابه دوموزی، قطع درخت نخل و حمل آن نیز نقل شده است (به نقل از: کرمی، ۱۳۸۰: ۲۰۹). در ایران باستان، هنگام تشییع جنازه شاهان، تشییع‌کنندگان، درخت سروی را از ریشه

درمی‌آوردند و پشت جنازه حمل می‌کردند. این رسم، که از درخت به عنوان نماد زندگی در مراسم تدفین استفاده شود به مرور در مراسم سوگواری تاسوعا و عاشورا بازسازی شد و به شکل نمادین آن یعنی علم و کُتَل، یکی مشابه درخت نخل و دیگری مشابه درخت سرو درآمد (به نقل از: صالحی، ۱۳۷۲: ۱۱۹).

برگهای سبز نخل برای تزئین کُتَل یا حجله جوانان ناکام فوت‌شده نیز در جنوب استفاده می‌شود. شکل کتلی که به صورت طاقی با برگهای نخل ساخته می‌شود دقیقاً با شکل نخل عزایی یکسان است که در مناطق کویری ایران تشییع می‌شود.

امروزه در مراسمهای عزاداری محرم شیعیان ایران، مثلاً در یزد، اتاقکی شبیه تابوت با پوشش سیاه و آراسته با انواع شالهای رنگارنگ و آئینه را به عنوان نخل یا نخل کتل به عنوان تشییع نمادین پیکر امام حسین (ع) در عزاداری روز عاشورا حمل می‌کنند و به آن نخل گردانی می‌گویند (به نقل از: بلوکباشی، ۱۳۸۰). استفاده از واژه نخل و اطلاق این عنوان بر رسم تابوت گردانی امام سوم شیعیان به دوره صفوی بازمی‌گردد. علت نامگذاری نخل عزا چندان مشخص نیست، شاید مهمترین علت رواج این نام و رسم، این باشد که در روایات و باورهای مردم، پیکر امام حسین (ع)، روی تنه یا شاخه‌های درخت خرما به سمت محل دفن حمل شده است (به نقل از: علی‌زاده و تقفی، ۱۳۸۸: ۴۶). دلیل دیگر اینکه شکلهای قدیمی تابوت یا اتاقک نخل را از چوب و برگ درخت خرما می‌ساختند (جمشیدی گوهرریزی، ۱۳۸۹: ۵۹). هم‌چنین احتمال دارد نخل عزا به سبب تقدس و حرمت درخت خرما در فرهنگ ایران نخل نامیده شده است (زارع‌زاده و رهبرنیا، ۱۳۸۸: ۴۶).

نیر تبریزی نیز در قصیده مرثیه‌ای، سر بریده و بر نیزه امام حسین (ع) را به آتشی تعبیر می‌کند که در نخل طور، که جلوه‌گاه الهی است، شعله‌ور می‌شود و حضرت موسی (ع) را از ترس بیهوش می‌کند:

ز تماشای تجلای تو مدهوش کلیم ای سرت سرّ اناالله و سنان نخله طور
(نیر تبریزی، ۱۳۵۹: ۱۲۱)

نخل عزایی که در مناطق کویری و جنوبی ایران در روز عاشورا حمل می‌شود، نشانه‌های آشکاری از شکل سرو دارد که نخل در مراسم جنوب ایران، جای آن را گرفته است. تشییع تابوت نخل و قربانی نخل در آیین‌های عزاداری جنوب به شکلهای مختلفی دیده می‌شود. یکی از آنها، تشییع نمادین پیکر شهدای کربلا است که در آن از

_____ تحلیل اساطیر آفرینش و باروری در باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران درباره نخل...

نخل و اجزای آن استفاده می‌شود. در جهرم در عصر سیزدهم محرم، عزاداران محلات شرقی بنا به سنت محرمی با خواندن نوحه و سینه‌زنی و پوشیدن لباس عربی، مراسم خاکسپاری نمادین شهدای کربلا را انجام می‌دهند. طبق باورهای عامیانه، شهدای کربلا فاقد تابوت بودند و پیکر آن‌ها روی تنه نخل حمل شد و طایفه بنی‌اسد، پیکر شهدا را دفن کردند. عزاداران جهرمی نیز با حمل بیل، کلنگ، بوریا و تنه نخل به نشانه تابوت، در حالی که بر سر ایشان کاه و گل ریخته می‌شود، مراسم تشییع نمادین شهدای کربلا را انجام می‌دهند. «به این دسته عزاداران نمایشی، طایفه بنی‌اسد گفته می‌شود» (قرلی، ۱۳۹۴: ۱۲۵). به این مراسم در شهر خاوران در فارس، «نعش‌گردانی» گفته می‌شود.

در مراسمی دیگر، که در گذشته در جهرم انجام می‌شد، نخلهایی به یاد و نماد تابوت امام حسین (ع) و یارانش در روز عاشورا، بریده، و در ادامه مراسم، تکه‌تکه می‌شد. با تکه‌تکه شدن نخل، فریاد «یا حسین یا حسین» سوگواران، بلند و نخل، که با امام حسین (ع) برابر نهاد می‌شد، خود به شهیدی دیگر بدل می‌شد یا به عبارتی دیگر معلومیت حسین بن علی (ع) در قالب نخل قربانی، تجسمی دیگر می‌یافت. این مراسم به گونه‌ای بیانگر آفرینش دوباره و ادامه حیات معصوم در قالبی دیگر بود.

مشابه این رسم به صورت نذر درخت برای عَلم عزاداری محرم، هنوز در برخی از روستاهای ایران بویژه در خراسان جنوبی برگزار می‌شود. درخت نذری، قبل از عاشورا به صورت جمعی توسط اهالی روستا قطع، و پس از عزاداری، تکه‌تکه و به خاک سپرده می‌شود.

نتیجه‌گیری

آیین‌های سالانه مرگ و حیات دوباره ایزد نباتی، نقطه مرکزی فرهنگهای کهن در ارتباط با اساطیر آفرینش است اساطیر ملل مختلف بر اینکه انسان از درخت زاده شده، تأکید می‌کنند. نخل نزد جوامع نخل‌خیز به نوعی نماد درخت زندگی یعنی نماد حیات و هستی است.

نخل از درختانی است که اگرچه بومی ایران نبوده، حضوری چندهزارساله در تمدن ایران دارد و به دلیل کارکردهای مختلف آن و باورهای اساطیری، مقدس شمرده شده است. در جنوب ایران معتقدند نخل از باقیمانده یا نخاله انسان آفریده شده است که به باور اسطوره‌ای آفرینش حیات از درخت زندگی و رابطه درخت با آسمان بازمی‌گردد.

نخل به عنوان نمادی روحانی و قدسی، برانگیزنده وجدان اساطیری انسان در اتصال به خداوند است.

نخل در سرشت اساطیری خود یکی ایزدان نباتی بین‌النهرینی است که نشانه‌هایی از ذات بغائنه او در تجسد انسانی و دگرگون‌شده آن در باورها و آداب و رسوم مردم جنوب به صورتهای مختلف و کاملاً مرتبط با اساطیر آفرینش و باروری برجای مانده است. ثمربخشی باورها و آیین‌های مرتبط با نخل، باعث تداوم این عقاید و آیین‌های چندهزارساله در جنوب شده است.

نخل در باورها و آداب مردم جنوب بیشتر با جنسیت زنانه و رسوم ویژه آن شناخته می‌شود و گستره خویشکاری آن از اسطوره آفرینش و باروری و نمودهای آن در اسطوره ایزدان نباتی، فرایند زایش و تولد دوباره یا ویژگی روحانی به منظور حفظ باروری، حیات و استمرار آیینی آنها به شکل فلسفه مقدس بقا ادامه می‌یابد.

از آنجا که نخل چون انسان پنداشته شده است، مردم آن را واجد صفاتی چون قهرکردن و دیوانه‌شدن می‌دانند و آیین‌هایی چون تهدید نمایشی نخل و عروس‌کردن نخل در نظر گرفته‌اند که با اساطیر آفرینش، باروری و برکت‌بخشی مرتبط است.

از دیگر سو طبق سرگذشت ایزد اسطوره‌ای تموز در عزاداریهای کهن، درخت نخل، که نماد ایزد و بعدتر، شاه قرار گرفت برای برکت‌بخشی، باروری و رستاخیز طبیعت، قربانی می‌شد. این درخت در دوره‌های جدیدتر و بعدها در عزاداریهای مذهبی به عنوان نخل تابوت یا نخل عزا راه یافت. در باور عامیانه مردم جنوب نخل دیوانه نیز اگر درمان نشود، می‌میرد. فرایند شخصیت‌سازی مردم جنوب هم از نظر چرخه مرگ و حیات از خدای نباتی و شهیدشونده تا الهه باروری و حیات در وجود نخل، و هم از نظر کیفیت، مکمل یکدیگر و به صورت شبکه‌ای است.

پی‌نوشت

1. Mox

۲. بر اساس تحقیق نگارنده، بیش از ۳۰۰ واژه، کنایه، ضرب‌المثل، اشعار عامیانه و... درباره نخل در گویش جهرمی وجود دارد.

۳. بتهای اقوام سامی معمولاً از مواد و مصالح گرانبها ساخته می‌شد و خرما در میان اعراب نشان از اقبال، برکت و صلح بود و به دلیل این احترام در عصر جاهلیت بعضی طوایف عرب، گاهی از خرما،

تحلیل اساطیر آفرینش و باروری در باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران درباره نخل...

بت می‌ساختند و آن را می‌پرستیدند. این قبایل در سالهای تنگدستی و قحطی نیز این بت یا بت‌های ساخته‌شده از خرما را با عذرخواهی و شرمندگی می‌خوردند. یکی از ریشه‌های ساخت اصطلاح «کُل ربه زمن المجاعة» به دلیل همین خوردن خدای خرمایی در بین قبیله حنیفه بود که با تحریف و تصرفی در فارسی به صورت «هم خدا را می‌خواهد، هم خرما را» در حکم ضرب‌المثل درآمد (پرتوی آملی، ۱۳۶۳/۲: ۱۰۹۸).

4. abreh
5. Torm
6. genā
7. kalu vābidan

فهرست منابع

- آیدنلو، سجاده؛ (۱۳۹۳) «اسفندیار، ایزدی گیاهی»، *فصلنامه پژوهش‌های ادبی*؛ س ۱۱، ش ۴۵، ص ۴۶-۹.
- ابونصری هروی، قاسم‌بن یوسف؛ (۱۳۵۶) *ارشادالزراعه*؛ به کوشش محمد مشیری. تهران: امیرکبیر.
- ابن‌ابی‌الخیر، شهرمدان؛ (۱۳۶۲) *نزهدنامه علایی*؛ تصحیح فرهنگ جهانپور، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- ابن‌سینا، ابوعلی؛ (۱۳۸۳)، *رساله در حقیقت و کیفیت سلسله موجودات*؛ با مقدمه و حواشی موسی عمید، همدان: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی و دانشگاه بوعلی همدان.
- اسماعیل‌پور، ابوالقاسم؛ (۱۳۹۳) *اسطوره: بیان نمادین*؛ تهران: سروش.
- الیاده، میرچا؛ (۱۳۷۲) *رساله در تاریخ ادیان*، ترجمه جلال ستاری، تهران: سروش.
- بلوکباشی، علی؛ (۱۳۸۰) *نخل‌گردانی: نمایش تمثیلی از جاودانگی حیات شهیدان*؛ تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- بهار، مهرداد؛ (۱۳۸۷) *از اسطوره تا تاریخ*. تهران: چشمه.
- پرتوی آملی، مهدی؛ (۱۳۶۳) *ریشه‌های تاریخی داستان امثال*؛ ج ۲، تهران: سنایی.
- تاورنیه، ژان باتیست؛ (۱۳۵۸) *سفرنامه تاورنیه*؛ مترجم ابوتراب نوری، تصحیح حمید شیروانی، تهران: سنائی؛ تأیید اصفهان.
- تسلیم جهرمی، فاطمه؛ (۱۳۹۹) «جایگاه نخل در اشعار غنایی عامیانه جهرم»؛ *مطالعات زبان و ادب غنایی*؛ ش ۳۵، ص ۹-۲۲.
- _____؛ (۱۴۰۰) «تحلیل جایگاه نخل در کنایات و ضرب‌المثل‌های جهرمی»؛ *فصلنامه ادبیات محلی*؛ ش ۳۱، ص ۲۰-۱.

- جانب‌اللهی، محمدسعید؛ (۱۳۷۲) «نقش نخل در زندگی بلوچ»؛ *تحقیقات جغرافیایی*؛ ش ۳۱، ص ۶۹-۱۰۲.
- جمشیدی گوهرریزی، مهدیه؛ (۱۳۸۹) «نخل و نخل‌گردانی در استان یزد»؛ *معرفت*؛ ش ۱۵۱، ص ۴۶.
- حبیبش تفلیسی، ابوالفضل؛ (۱۳۷۳) *تعبیر خواب ابن‌سیرین*؛ قم: نمونه.
- حقی، مریم؛ (۱۳۹۷) «تهدید و ضمانت‌نمایشی در آیین‌های فولکلوریک»؛ *فرهنگ و ادبیات عامه*؛ ش ۲۳، ص ۶، ص ۶۱-۸۲.
- حمیدی، سیدجعفر؛ (۱۳۷۴) «نخل»؛ *سیراف*؛ ص ۲۰-۲۹.
- خسروی، یدالله؛ (بهار و تابستان ۱۳۸۳) «انوشکی در ایران باستان»؛ *کتاب ماه هنر*؛ ش ۷۵ و ۷۶، ص ۸۴-۹۷.
- دادگی، فرنخ؛ (۱۳۹۰) *بند‌هشن*؛ گزارنده مهرداد بهار، تهران: توس.
- زارع‌زاده، فهیمه؛ رهبرنیا، زهرا؛ (۱۳۸۸) «تعاملات مشترک میان آفرینندگان و مخاطبان نخل ماتم»؛ *دو فصلنامه مطالعات هنر اسلامی*؛ ش ۱۱.
- زکریای قزوینی، محمدبن محمود؛ (بی‌تا) *عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات*؛ تصحیح نصرالله سبوحی، تهران: کتابخانه ناصر خسرو.
- زمردی، حمیرا؛ (۱۳۸۷) *نمادها و رمزهای تحلیلی نباتات*؛ تهران: زوآر.
- سجستانی، ابوحاتم؛ (۱۴۲۲ ق) *النخلة*؛ بیروت: دارالبشائر الإسلامية.
- سلامی، عبدالنبی؛ (۱۳۸۲) «خرما در فرهنگ مردم خشت و دلوار»، ویژه‌نامه گویش‌شناسی فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی، ش ۱، ص ۷۵-۵۳.
- _____؛ (۱۳۸۳) «خرما در فرهنگ مردم کرمان»؛ *ویژه‌نامه گویش‌شناسی فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی*؛ ش ۲، ص ۳۷-۵۳.
- صالحی، بهمن؛ (۱۳۷۲) *درخت، نماد جهانی*، رساله کارشناسی ارتباط تصویری، دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا.
- طیبی، امین؛ (۱۳۸۱) «نخل»؛ *مدیریت در اسلام*؛ ش یک، ص ۳۴-۴۲.
- ضابطی جهرمی، احمد؛ (۱۳۸۹) *پژوهش‌هایی در شناخت هنر ایران*؛ تهران: نشر نی.
- عصاریان، محمدجواد؛ قاسم‌زاده، سیدعلی؛ سرداگی، محمدحسین؛ (۱۳۹۳) «تحلیل کیفیت بیداری قهرمان در شخصیت سیاوش و کی خسرو با تکیه بر نظریه پیرسون-کی‌مار»؛ *پژوهشنامه ادب حماسی*؛ ص ۱۳۴-۱۰۷.

_____ تحلیل اساطیر آفرینش و باروری در باورها و رسوم عامیانه جنوب ایران درباره نخل...

ضیایی، محمدرفع؛ (۱۳۸۵) «نخل، خرما، درخت خرما و آنچه از آن سازند»، *فرهنگ مردم*؛ ش ۱۷، ص ۳۱-۵۲.

فریزر، جورج جیمز؛ (۱۳۸۶) *شاخه زرین*؛ ترجمه کاظم فیروزمند، چ چهارم، تهران: آگاه. قائمی، فرزاد؛ (۱۳۹۲) «بررسی ارتباط میان کنش آیینی و تکرار الگوی اساطیری»، مجموعه مقالات همایش شاهنامه و پژوهش‌های آیینی، مشهد: دانشگاه فردوسی، ص ۱۹۵-۲۱۶. قاسم‌پور مقدم، حسین؛ سعیدی، سهراب؛ (۱۳۹۸) «تحلیل جایگاه نخل در ادبیات شفاهی و فرهنگ عامیانه مردم میناب»؛ *فرهنگ و ادبیات عامه*؛ ش ۲۵، ص ۷، ص ۱۰۵-۱۲۶. قربانی جویباری، کلثوم؛ (۱۳۹۸) «قربانی نخل؛ آیینی بازمانده از آیین‌های دوموزی»، *فرهنگ و ادبیات عامه*؛ ش ۲۵، ص ۷، ص ۱۸۰-۲۰۵.

قرلی جهرمی، ایرج؛ (۱۳۹۴) *فرهنگ آداب و رسوم شهرستان جهرم*؛ جهرم: بونیز. کیا، صادق؛ (۱۳۵۴) «خرمابُن و واژه‌های وابسته به آن در فارسی جهرمی»؛ *پژوهشنامه فرهنگستان زبان ایران*؛ ش یک، ص ۹۳-۹۷.

کریستن سن، آرتور؛ (۱۳۸۹) *نمونه‌های نخستین انسان و نخستین شهریار*؛ ترجمه ژاله آموزگار و تقی تفضلی. تهران: چشمه.

منصوری، مهرزاد؛ (۱۳۸۶) «واژه‌ها و اصطلاحات مربوط به خرما در خاوران فارس»؛ *نشریه گویش‌شناسی*؛ ش ۶، ص ۱۸۴-۱۹۴.

نصیرالدین طوسی؛ (۱۳۵۶) *اخلاق ناصری*؛ به تصحیح و تنقیح مجتبی مینوی و علیرضا حیدری، تهران: خوارزمی.

نیر تبریزی، محمدتقی؛ (۱۳۵۹) *دیوان آتشکده حجت‌الاسلام نیر*؛ چ دوم، تبریز: کتابفروشی هاتف.

هینلز، جان؛ (۱۳۸۸) *شناخت اساطیر ایران*؛ ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی؛ تهران: چشمه.

منابع خارجی

Manhardt, W., (1875), *Der Baum Kultus*, Berlin.